

XX. Yüzyıl Azerbaycan Şiirinde Folklor Sembolleri

Folklore Symbols in the 20th Century Azerbaijani Poetry

Günay Garayeva*

Öz

Ulusal ve kültürel düşüncede genetik hafızadan gelen ve sözlü edebiyatta yeni bir biçimde şekillenen mitolojik olay örgüleri ve halk bilimsel imgeler, yazılı edebiyatta anlam ve biçim açısından dönüşüm göstermektedir. Yeni fikirlerin kaynağı olma sürecinde sembol ve simgeler işlevleri açısından sabit kalmamış ve farklı ifade olanakları ile tezahür etmiştir. Makalede A. Potebnya, G.N. Pospelov, Y.M. Lotman, A.V. Korpenko vd. bilim adamlarının motif, sembol ve simge ile ilgili çalışmalarından yola çıkılarak değerlendirmeler yapılmıştır. Türk halkbiliminde kahramanların sembolik yönlerinin araştırılması konusunda araştırmalar yürütmüş araştırmacıların çalışmalarından da yararlanılmıştır. Makalede, Sovyet dönemi Azerbaycan şiirinde halkbilimi kaynaklı motif ve sembollerin özelliklerinin hem devletçilik bağlamında değerlendirilmesi hem de ideolojik yönden incelenmesi amaçlanmıştır. Abdulla Şaik, Ahmed Cavad, Cafer Cabbarlı, Elmas Yıldırım, Süleyman Rüstem, Hüseyin Arif ve diğerlerinin şiirlerindeki peri, turna, avcı, geyik vb. motiflerin, renk sembollerinin tarihsel, anlamsal işlevi ve geleneksel ulusal,

Geliş tarihi (Received): 7.07.2022 - Kabul tarihi (Accepted): 13.12.2022

* Doç. Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nizami Gencevi Edebiyat Enstitüsü. Bakü-Azerbaycan/Azerbaijan National Academy of Sciences Nizami Ganjavi Literature Institute. Bakı- Azerbaijan. gunaygarayeva@gmail.com. ORCID ID 0000-0002-9934-019X

ideolojik, politik içerikleri açığa çıkarılmıştır. Araştırmada tarihsel karşılaştırma yöntemi uygulanmıştır. Halkbilimi motiflerinin dönüşümünde, ulusal düşüncede sabitlenen sembollerin Sovyet döneminde anlam kaymasına uğradığı açıklanmıştır.

Anahtar sözcükler: *Azerbaycan, halkbilimi, sembol, XX. yüzyıl, şiir, dönüşüm, ornitolojik imge, çağdaş mitolojik imge*

Abstract

One cannot imagine culture without symbols. Mythological plots and folklore images, which come from ethno memory in national-cultural thought and are modeled in a new form of artistic thought through folklore thinking, do not remain stable in terms of ideas and forms in poetic thought. Mountain, fairy, hunter, deer, crane, firebird (phoenix), spring, pigeon, violet, tulip, and other immortal symbols which are active in folklore, are depicted in 20th-century Azerbaijani poetry with new ideas and different transformations, along with the symbolic features that exist in the tradition. In the process of becoming a source of new ideas, artistic symbols tend to lose their stability in terms of function and different possibilities of expression appear. In our research, to follow the symbolic purpose of these images from mythological memory and folklore with reference to the research of both Azerbaijani and Turkish scientists, we analyzed the existing scientific and theoretical literature in this field by applying artistic examples and presenting active symbols with new interpretations, which is of particular importance. In this paper, reference is made to the scientific-theoretical views of such theorists as A.Potebnaya, G.N.Pospelov, Y.M.Lotman, A.V.Korpenko, and others on the problem of symbols, and is applied to investigating the works of Omur Ceylan, Bahiye Koxsel, and others, who have conducted research pertaining to the symbolic purpose(s) of leading images in Turkish folklore.

One of the factors determining the scientific novelty of the work is the analysis of the imagery features of the image-symbols coming from folklore from Soviet-era Azerbaijani poetry where specific symbolic purpose of the symbols are emphasized, both in terms of statehood and ideology. In this research, by using the historical-comparative method to analyze new imagery qualities of the fairy, crane, hunter, deer, and other images in the poems of A.Shaig, A.Javad, J.Jabbarli, A.Yildirim, H.Sanili, S.Rustam, H.Huseynzadeh, and others, the historical-semantic function of images and color symbols in the traditional, national-ideological, political context are revealed through symbolic representation. In his poems, new figurative qualities of the fairy, crane, hunter, deer, etc. are revealed by symbolizing the historical-semantic function of images and color symbols in the traditional, national-ideological, political context. In the transformation of folklore symbols, symbols once stabilized in national thought underwent a change of ideas during the Soviet era, and the loss of the symbolic meanings of red and gold symbols, which were the central image of Soviet society, is set forth by analyzing the given examples. One of the characteristic features of the symbol, within the context of literary texts, is not the repetition of the traditional image-symbol, but rather its

renewal in accordance with historical and ideological conditions while preserving its meaning.

Keywords: *Azerbaijan, folklore, symbols, 20th century, poetry, transformation, ornithological symbol*

Extended summary

To imagine culture without symbols is impossible. At different historical stages of artistic consciousness, a person's thinking, mood and socio-psychological state gain definiteness in symbols. This, in turn, at every period creates the need to renew the symbols that stabilized in the ethno-psychological memory, national memory and national thought. Signs and symbols existing in memory are immortal cells of culture. As A.N. Vesilovsky said, the art of language works with signs and symbols existing in the culture, renews it, enriches the tradition with new ideas and concepts. One of the main criteria that give a symbol the right to immortality is the constantly developing, renewed layer of ideas. This layer is always repeated and comes to circulation in a new form. When considering symbols in 20th century Azerbaijani poetry coming from folklore, one can see the change of ideas and models of this process from the viewpoint of statehood and ideology. Such immortal symbols as mountain, fairy, hunter, deer, crane, fire-bird, spring, dove, violet, tulip, etc. active in folklore along with the symbolic features existing in the tradition are depicted with new ideas and different transformations in the 20th century Azerbaijani poetry. In this article, while talking about the multifaceted function of the fairy mythological archetypal, folklore symbol, the semantic features of the fairy image are considered, the identification of the symbolic content while maintaining its archaism in the mythological imagination, Sufi-tasawwuf poetry, as well as in the 20th century Azerbaijani romantic poetry, the comparisons made and the comparisons of its symbolization in a new model are presented. During the research, one of the characteristic features of the symbol in the context of the literary text is not the repetition of the image-symbol from the tradition, but its renewal according to the historical-ideological conditions while preserving the effect of the meaning it carries, draws attention. The image of the crane, which is noticeable in folklore as a symbol of strangeness, alienation, separation, has a dynamic function in the national-ideological and political content along with its historical-semantic function in 20th-century Azerbaijani poetry. In the presentation of root symbols in a new interpretation, the images of hunter and deer are also considered.

The Soviet ideology of the 1920s-50s conditions the creation of a new symbolic system in artistic thinking. As a result, the idea of symbols fixed in the national thought is changed; they become the main central images of the Soviet society. Although the color of gold, which is used in the sense of red from the color symbols, is an active symbol in Turkish thinking as a symbol of power, khaganate, and sovereignty, as well as one of the main attributes in the tradition of Turkish statehood, after the fall of the Republic, it becomes a color type formed in a new way by the Soviet system. In the transformation of the gold color, which is one of the main attributes in the tradition of Turkish statehood, the loss of the symbolic content in the national perception, it became a symbolic sign reflecting the extent of the Soviet society as a manifestation of the psychological, intellectual

and emotional repression of the ideology on the tradition. The symbols stabilized in the national thought in the transformation of folklore symbols undergo a change of ideas in the Soviet era, the loss of the symbolic meanings of the red and gold color symbols, which became the central image of the Soviet society, in the national perception is proven by analyzing the presented examples. When we consider the criteria of development and different use of mythological images and motifs in Azerbaijani poetry of the Soviet era, gold, falcon, sweat, spring, sun and other traditional symbols are presented in a new interpretation. The presentation of ornithological images in the new mythological model is extensively analyzed on the basis of comparisons and examples.

20th century Azerbaijani poetry, which is rich in signs and symbolic images coming from folklore traditions, activates the active and unconscious attachment to folklore in the expression of thought and the opening of ideas. However, these images and symbols are not mechanically repeated, they are renewed according to the requirements of the time in a new interpretation in the current historical and ideological conditions. In the article, this process is considered on the basis of the examples brought from the works of such writers and poets as J.Jabbarli, A.Javad, A.Yildirim, S.Rustem, H.Arif and others.

Giriş

Yirminci yüzyıl Azerbaycan şiiri halk bilimsel ve mitolojik motifler temelinde şekillenmiştir. Klasik şiirin semboller sisteminde yeni bir biçimde şekillenen mitolojik öğeler, XX. yüzyılın edebî örneklerinde hem ideolojik hem de devlet anlayışı yönünden yeni anlamlar kazanmıştır. Şairlerin dünya görüşünün ve sanat zevkinin oluşumu orijinal kaynaklara yaklaşımıyla birlikte onlardan hangi ölçülerde yararlandıklarıyla doğrudan orantılıdır. Temelsiz “bina”, temelsiz “ev” olmadığı gibi, şiirin de temelinde genetik hafıza vardır. Bu hafızanın fonksiyonunu da belirli işaretler canlı tutar. Alexander Potebnaya’ya göre sanat da şiir de onlardan ayrı düşünülemez. Halkbiliminin gelenekleri ve sembolik karakterleriyle zenginleşen Azerbaycan şiirinde XX. yüzyılda belirgin olarak kendini gösteren millî anlayış hem anılan sembolik karakterleri etkilemiş, aynı zamanda fikrin ifade şeklini bulmak zaruretinden ileri gelen bir durum ortaya koymuştur (Ulusel, 2010: 173). Millî hafıza üzerinde şekillenmeyen ve ondan belirli izler taşımayan bir eser bulmak imkânsızdır. Veselovski’ye göre “Dil tarihinde kendini gösteren her yeniçağ geçmişin izlerini taşıyan imgelerle çalışarak onların belirlediği sınırlar içinde hareket ettiği gibi yeni düzenlemeler için belirli haklar tanır ve onların içeriğini yeni bir anlayışla doldurur (Pospelov, 1995: 257). Bu esnada millî hafıza temelinde biçimlenen imgeler, yazar veya şairin düşüncelerini yönlendirerek sembolik özneler çerçevesinde yeni karakterlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlar.

Her kültürün kendine özgü canlı ve içeriğinde belirli işaretler taşıyan sembolleri vardır. Karakter olarak ortaya çıkan bir sembolün işlevi zamana ve şartlara uygun olarak yenilenir. Bir sembolün hayatiyeti bünyesinde taşıdığı idealle doğru orantılıdır ve bu idea sürekli olarak tekrarlanabilir, yenilenebilir. “Unutulan düşünceler yaşamaktan vazgeçmediği gibi bilinçaltında, millî belleğin alt katmanlarında hep yaşar, arzu edildiği anlarda ve bazen de yıllar sonra ortaya çıkabilirler” (Karpenko, 2003: 2). Halkbilimi örneklerinde sık sık karşılaşılan dağ, peri, avcı,

geyik, turna, Zümrüdüanka anlamındaki Simurg, ırmak, güvercin, menekşe, gelincik, Aras ırmağı vb. motifler XX. yüzyıl Azerbaycan şiirinde kimi zaman geleneksel özelliği, bazen ise yeni anlamları ve farklı dönüşümleriyle birer edebî karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu motiflerin birçoğu araştırmalara konu edildiğinden makalemizde onlara değinilmemiştir.

1. Peri mitolojik arketipinin şiirsel özellik kazanması

Mitolojik arketipsel peri motifi sembolik işlevi açısından çok yönlü ve çeşitlidir. Mitolojik metinlerde, halkbiliminde, masallarda ve destanlarda sıklıkla karşılaştığımız ikili işlevli peri motifi âşik şiirinde ve klasik şiirde rastladığımız yaygın motiflerden biridir. Pervane Bekirkızı, mitolojik motiflerde perinin anlamsal özelliklerini şöyle nitelendirmiştir: “Farsça *Peri* kelimesi görünmeyen gizli bir güç anlamındadır. Mitolojik düşünceye göre periler istedikleri zaman görünmeyebilir, sihir ve büyü gücüne maliktirler. Avesta’da *parika* adıyla anılan periler genelde kadındır. Fiziksel güzellikleriyle insanın aklını başından alıp onları büyüleyebilirler... Tasavvufta Tanrı’ya ve insanın aklını başından alan bir güzelliğe duyulan sevgi sūfiyi Allah’a yaklaştırır” (Bekirkızı, 2015: 76). Perinin hem olumlu hem de olumsuz anlamda sembolleştirilmesi ve orijinal anlamının “*güzel kız*” şekline bürünmesine şiirde sıkça rastlanır. Hem halkbilimi hem de klasik şiirde perinin ikili işlevi XX. yüzyıl şiirinde de yer almıştır. Peri, bazen devrimi, bazı durumlarda cumhuriyeti, bazen de klasik şiirde tasavvufi boyuttan çıkarılarak toplumsallaşmış âşğın sevgilisini, yani vatanını sembolize etmiştir. Estetik düşüncenin gelişimi kapsamında çeşitli fikirlerle değişen ve yenilenen düşünce dünyası, söz konusu karakterin yeni imkânlarını ortaya çıkarmıştır. Ancak edebî tip olarak algıladığımız nesne, kavram ve öge başlangıçta kabul edilen anlam temelinde şiirde kendine özgü motife dönüşür. Bu nedenle Lotman’ın belirttiği üzere, “Sembolizm her zaman arkaiktir. Her kültür, arkaik işlevleri yerine getirecek metin katmanlarına ihtiyaç duyar” (Lotman, 1992: 79). Mitolojik metinlerdeki kavramlar, farklı öğeler, tipler ve imgelerin birbirine zıt varsayımları dünyanın çelişkiler üzerine kurulu olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durumu tiplerin, objelerin ve çeşitli renklerin ikili doğasında görmek mümkündür. Peri motifine yukarıda işaret edildiği üzere mitolojik metinler, efsaneler, halkbilimi, destanlar, masallar ve klasik Doğu’nun tasavvuf şiiriyle birlikte XX. yüzyılın romantik şiirlerinde de rastlanmaktadır. Güzel biçiminde sembolleştirilen peri imajı cumhuriyet dönemi Azerbaycan edebiyatında tasavvuf şiirinin yeni özdeşleştirilmesi olarak görülür. Mitolojik tasarımlar estetik edebiyatta temel sembolik kaynaklardır. Bunlar da bir ulusun etnik özelliklerini, kültürünü biçimlendiren dinî, felsefi, ahlaki ve sosyal faktörlerini anlamasını, diğer taraftan insanın çevresiyle ilgili yeni düşünceler üretmesini sağlar.

Bir tipin mitolojiden, halkbiliminden, tasavvuf şiirinin sembolik katmanlarından süzülerek yeni modelde sembolleştirilmesi, Abdulla Şaik’in şiirinde rastlanılan bir edebi yetenektir. Onun şiirlerinde edebî tipin tek kaynağı bulanmaz, aksine o tarihsel evrim sürecinde sistemleştirilerek sentezlenir ve sunulur. Şairin “Hayat Sevmektir” (Həyat Sevməkdir), “Şark Güzeline” (Şərq Gözəlinə) başlıklı şiirlerinde mitolojik bellekten, halkbilimi motiflerinden, destan, masal, efsane ve rivayetlerden süzülerek gelen kendine özgü konular vardır. Ancak karmaşık bir olay örgüsü içinde canlandırılan peri, “Şark Güzeli”, “Hasretli Peri” olarak Şark’ta kurulan ilk demokratik devleti - Azerbaycan Cumhuriyetini sembolize eder.

*Çocuğken eşittim, göca neneler,
Âşığlar, igidler, yaşlı dedeler,
Odlu diller töküb neğl éder, söyler:
Divlerin dizleri ortağın senin!
Bir zaman olmuşdun Şerğ'in esiri,
Şimdi çéyner seni Ğerb'in zenciri,
Éy adağlısına (yavuklu) hesretli peri,
Ğalğ getir, nérde al duvağın senin! (Şaig, 2003: 76)*

Şairin 1919 yılında kaleme aldığı “Hayat Sevmektir” başlıklı şiirinde edebî tipin tarihsel gelişimi genelleştirilerek yepyeni anlam taşıyan sembolik bir tip olarak sunulmuştur. Abdulla Şaik’in şiirinde yukarıda belirtildiği üzere tek bir tip sunulmaz. Aynı karakterin çeşitli zamanlarda kullanılması ve sembolleştirilmesi süreci izlenerek tip ortak bir konu ve motif temelinde tam olarak verilir, ancak şair onu tekrar etmeden yeni bir bağlamda sunar. Şair, düşüncelerinin dağınık ve maneviyatının bozuk olduğu bir zamanda fırtınalı kasırgalar içinde çırpınırken hayatında yeni bir güneş doğar. Karşısında bambaşka bir âlem canlanır. Şiirde güzel bir perinin ortaya çıkarak hemen kaybolması, mitolojik öge olan perinin yeni bir özdeşiple değiştirilmesi, rüyada sunulan bade motifinin güle dönüştürülmesi tamamen yeni bir düşünceyi amaçlar.

*Heyat – sévmek, periciğim, senin için yaşamağ.
Gece gündüz çalışarağ sene gövuşmağ ancağ.
Bağ, bu dadlı heğiğeti hep sen mene (bana) anlatdın,
Acı, sönük heyatıma ışığ saçdın, bal gâtđın....
Mene yéni heyat véren, güneş véren sensen, sen!
Sévmek, işte yaşamağdır, yaşamayı sévmeyen! (Şaig, 2003: 73-74)*

Kültür tarihi geleneksel sembollerle korunur ve yaşatılır. Semboller geçmişin yeni nesillerle iletişimini sağlar. Semboller bir milletin varlığı, düşüncesi, ahlakî ve manevi ölçütlerinin belirlenmesinde temel araçlardan biridir. Eskiden kalan mimarî anıtlarda çeşitli hayvan tasvirleri, aslanlar, boğalar, güvercinler, geyikler, koçlar yalnızca resim işlevi taşımaz, onlar mazinin düşüncelerini, arzularını da yansıtan sembolik araçlardır. Mimari anıtlarla birlikte tabaklar, bakır kâseler ve çeşitli eşyaların üzerine işlenmiş güvercin ve Zümrüdüanka tasvirleri de sanatsal üretimin insana değer veren anlayışının simgeleştirilmiş objeleridir.

2. Ayrılık ve gurbet sembolü: Turna

Turna, halk inançları ve folklor örneklerinde, aynı zamanda divan edebiyatında önem arz eden bir kuştur. Bu kuş üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır. Söz konusu çalışmalarda gerek halk edebiyatında gerekse divan edebiyatında sadece doğada bir varlık olarak değil, aynı zamanda edebî ürünlerdeki sembolik anlamları da incelenmiştir. Ömür Ceylan, “Klasik Türk Şiirinde Turnaya dair” adlı araştırmasında tabiatın ve farklı kuşların anlamlarını ortaya

koyar. Ceylan'a göre "Arapların kürkiyy, Farsların batır ve küleng dedikleri turna, çebebi gibi isimler metinlerimizde daha ziyade turna ve küleng adlarıyla geçer. Anılan kuşlardan bazıları gibi turna da Türk halkbiliminde mitolojik, mistik, fizyolojik ve tarihî çağrışımlara malik en önemli kuşlardan biridir" (Ceylan, 2003: 36). Türk kültüründe yaygın olarak karşımıza çıkan turna, zaman zaman özverili bir varlık olması, yaşam tarzı ve üstlendiği yazınsal işlevleriyle yeni bir simgesel içerik kazanmıştır. Birçok ulusun kültüründe özel bir yeri olan bu kuş, kutsal kabul edilmiştir. Turnanın Türk kültüründeki yerini ve işlevini, yaygın kullanılmasının nedenlerini ve taşıdığı çeşitli anlam katmanlarını araştıran Gıyasettin Aytaş, "Türkülerde Turna" adlı makalesinde turna kuşunun Orta Asya'dan Japonya'ya oradan da Kore'ye kadar geniş bir kuşakta mukaddes olarak kabul edildiği, Alevi-Bektaşî folklorunda da önemli bir yer oynadığı ve Hz. Ali'yi temsil ettiğine vurgu yapmıştır. (Aytaş, 2003: 14) Turna, Çin'de ölümsüzlük kuşu (Melikoff, 2006:104), Altay Türklerinde kutsal kuşlardan biri, Orta Asya'da haber getiren, haberci kuş, bazen "Tanrının elçisi" (Ögel, 1995: 553), Bektaşîlikte kutsal kişilerin, özellikle Hz. Ali'nin sembolü olarak algılanmıştır. Mehmet Temizkan "Türk Kültüründe ve Alevi-Bektaşî İnancında Turna" araştırmasında bu kuş üzerine aşağıdaki tespitlerini açıklamıştır: "Turna, Yesevi'den günümüze kadar geçen yaklaşık sekiz asırlık zaman zarfında, hem halk, hem de divan edebiyatı ürünlerinde çok yaygın olarak kullanılmıştır. Ayrıca İslam dinini kabul etmemiş olan bazı Türk topluluklarının folklorunda da önemli bir yere sahiptir. Yeseviliğin Anadolu ve Balkanlardaki devamı olan ve Hacı Bektaş Velinin piri olması dolayısıyla Ahmet Yesevi'nin büyük etkisi altında bulunan Bektaşîlikte turna, Hz. Ali ile ilişki kurularak yüceltilmiştir." (Temizkan, 2014:163). Türk edebiyat biliminde turnanın kökeni ve Türk edebiyatındaki kullanımı üzerine son on yılda çok sayıda çalışma yapılmıştır. Hacı Bektaş Veli'nin "Vilayetnâmesi"nde turnanın tasavvufî anlamı üzerinde durulmuştur. Ahmed Yesevi'nin Türkistan'a turna şeklinde uçan Horasan erenlerini bir turna şeklinde selamlaması Velîyatnâme'de yer almıştır (Taşğın, Atay, 2019:83). Turna kuşunun göçmen bir kuş olması, gurbet ellere göçmesi yurt dışında yaşayanların duygularının ifadesinde onun bir sembol olarak ele alınmasına neden olmuştur. Bundan başka gurbet hayatı, vatan ve yâr özlemi, şiirlerde turna metaforu ile ifade edilmiştir. Mitolojik çağlardan günümüze kadar estetik düşüncede garipliğin, gurbetin ve ayrılığın simgesi olan turna halkbiliminde, klasik şiirimizde, özellikle âşık şiirinde, Molla Penah Vakıf ve Kasım Bey Zakir'in koşmalarında, XX. yüzyıl Azerbaycan şiirinde dinamik fonksiyonlu bir motif olarak göze çarpmaktadır.

Halk edebiyatında sembolik anlam taşıyan varlıkların bir kısmı gelenekle, bir kısmı da insanın manevî dünyası ile birleşerek ortaya çıkan sembollerdir. Doğaya tapınma, onunla iletişim kurma, acılarını onunla paylaşma, tiplerin mitolojik ve halkbilimi bağlamında ruhları olan varlıklar olarak ele alındığı inançla bağlantılıdır. "Şamanizm inancına göre bütün dünya ruhlarla doludur. Dağlar, göller, ırmaklar hep canlı nesnelere. Şamanların kutsadığı dağlar, ırmaklar ve göller yalnızca coğrafi isimler olmayıp aynı zamanda konuşan, duyan, evlenen, çoluk çocuğa sahip varlıklardır" (İnan, 2007: 45). Azerbaycan'ın 1920 yılında Ruslar tarafından işgalinden sonra ülkesini terk ederek gurbette yaşayan Elmas Yıldırım'ın şiirlerinde turna motifi taşıdığı anlamdan önce doğadaki mitolojik inancın bir ögesi olarak karşımıza çıkmaktadır:

*Durna, gel ğebul ét, sen bu çarpaşığı oyunu,
Teneli (kınayıcı) söz önünde bükme zerif boynunu
Küsmə, sévdalı durnam, her derdimiz belli gel,
Gel birlikde bulalım başbaşa teselli gel.
Gétme durnam, gétme dur, ahu (ama) yollar dolaşığı (karmaşık),
Bir dinle, bah ne diyor başı belalı âşığı... (İldırım, 2004: 27)*

Elmas Yıldırım'ın şiirinde turna, muhacerette yaşayan, vatanından ve milletinden ayrılmış bir kahramanın ıstırapları, gurbet acısı “Durnalar”, “Bir El Âşığının Dedikleri”, Süleyman Rüstem'in “Hardadır?”, “Gardaşımın Derdi”, “Yéne Durnalar”, Medine Gülgün'ün “Durnalar” vb. şiirlerde birbirinden ayrı düşürülmüş Kuzey ve Güney Azerbaycan'ın ayrılığının, vatan özleminin, Tebriz'e duyulan hasretin asıl sembolüne dönüşmüştür. Cafer Cabbarlı, “Salam” şiirinde “And verirem durnalarım sizlere/Turan ellerine salam söyleyin” diyen şair turnanın tarihsel anlamını ve işlevini yeni bir millî ideolojik ve siyasal bağlamda sunar.

*Ulduzlu bir göy tac üstü ay pare,
Bir al yaylığ(mendil) vérim, yétirin (ulaştırın) yâre.
Durnalar, durnalar, bizden dübare(tekrar)
Turan éllerine salam söyleyin (Cabbarlı, 2005: 64)*

Herhangi bir sembolün taşıdığı anlam zamanla değişerek edibin düşüncelerinin özgür ve anlamlı ifadesi için ortam oluşturur. Süleyman Rüstem'in “Alıb kanadına nazlı durnalar/ Aparsın o güzel mekâna meni” şeklindeki mısraları duygu yüklü kahramanın vatanla ilgili düşünceleri, duygusal ve psikolojik sarsıntıları edebî tipin geleneksel mahiyetinde kendini göstermektedir.

*Öyrenin, éy durnalar, Tebrizli yârim hardadır,
Éllerin isteklisi, gülüzlü yârim hardadır?...
Şad heberler gözleyir sizden Süléyman, durnalar,
Söyleyin bir göylerde ulduzlu yârim hardadır? (Rüstəm, 2005: 40)*

Turna mitolojide aynı zamanda ayrılığın sembolüdür. Edebî tip, metaforik sembolik bellette herhangi bir bağlamda yeniden canlandırıldığında bu sembolik anlam daha da belirgin olarak göze çarpar.

*Men uykuda durna oluram géceler.
Çırpıb ğanadlarımı yérden kopuyorum.
Géniş géniş havalarda sıralanan,
Durnaların ğatarına düzülürem (Refibeyli, 2004 : 45)*

Turnanın halk inançlarına göre başarı getirmesi, avlanmasının günah sayılması, motif olarak kutsallığı, dokunulmasından çekinilmesi, mitolojik inançlar ve çağlar boyu yapılan gözlem-

lere dayanmaktadır. Bununla birlikte Türk kökenli Altay Türkleri ve Yakutlar, Türk kültüründe turna kelimesinin eski anlamını korumuşlardır. “Bir Saha için turna kuşunu öldürmek veya yuvasını bozmak trajik sonuçları olabilecek büyük bir günah olarak görülmektedir” (Duranlı, 2010: 149). Aynı inancın izlerine çağdaş dönem Azerbaycan şiirinde de rastlanılmaktadır. Hüseyin Arif’in “*Amandır, durnaya gülle atmayın* (Ne olur turnaya kurşun sıkmayın)” şiirindeki edebî tip özellikle bu anlamda tasvir edilmiştir. Eline tüfeğini alıp Kür ırmağı kıyısında garip bir turnayı vuran dede, daha sonra yaşadığı trajediyi turnayı öldürmesine bağlar.

“Éle mi ahu tutdu,

Düzleri ahu tutdu.

Balamı oğ tutmazdı (yakalamak),

Durnanın ahi tutdu (Hüseynzadə, 1975: 141)

XX. yüzyıl Azerbaycan şiirinde halkbiliminden kaynaklanan semboller çeşitli dönüşümler yoluyla yeni anlamsal özellikleriyle karşımıza çıkar. Mitolojide ve halkbiliminde etkin olan bu tür sembollerin ulusal kültürümüzdeki tanımlanması ve dönüşümlerle yenilenen sembolik anlamlarından daha çok bahsedilmiştir.

3. Folklordan kaynaklanan köklü semboller ve yeni yorumlar

Şiirimizde halkbilimi kaynaklı olarak av, avcı, geyik, şahin, ceylan vb. gibi sembollere sıkça rastlanır. Çoğunlukla türkülerde rastlanan bu semboller zamanla değişikliğe uğrayarak yeni ve farklı şekillerle karşımıza çıkar. Avcı, ilk anlamında acımasız ve zalim bir varlık olarak kabul edilir. “Aslı ve Kerem” adlı halk hikâyesinde Kerem’in sazını alarak turlarını avcılarının kendileri için kurduğu tuzağa karşı uyarması, aynı zamanda türkülerde ve söylemlerde avcının zalimliğini, gaddarlığını betimlemiştir. *Av hayvanlarını avlayan gerçek avcı, zamanla anlam genişlemesi sonucunda kızları, kadınları tuzağa düşüren sembolik avcıya dönüşmüştür* (Köksel, 2009).

Aman ovçu vurma meni, men bu dağın ay balam maralıyam/ Maralıyam maralıyam, ovçu elinden ay güllüm yaralıyam (Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, 2004: 200) halk türküsünde avcı meral (geyik) sembolleri Orta Çağ edebiyatında âşık-maşuk değişimiyle yeni bir sembolik içerik kazanmıştır.

Edebî tipin sembolik anlamındaki sosyalleşmesi sonucunda avcının erkeği temsil ederek kadını veya kızın gönlünü alması gibi yeni bir düşünce ile zenginleşmiştir. Elmas Yıldırım’ın “*Yaralı Olmasaydı*” şiirinde, vatan hasreti duyan bir âşığın ıstırapları, arketipsel sembollerin yeni imajına yansımıştır.

“Kim ovçu niyyetile gezerdi bu dağları

Sinesinde can alan maralı olmasaydı?

Kim şair hesretile süzerdi bu dağları,

İçinden gelbi gırığ, yaralı olmasaydı (İldırım, 2004: 91).

Bu sembolik ifadeler genelde halk şiiri tarzında yazılmış koşma, geraylı nazım şekillerinde sıkça rastlanmaktadır. Canlı varlıkların, tabiatın tek bir parça olarak algılandığı halk edebiyatında tabiattaki öğelerin kendilerine benzer olanlarla karşılaştırılması dikkat çekicidir. Bu durumda benzeyenle benzetilen arasında bir bağ kurulurken benzetilenin yapısı daha fazla muhafaza edilmiş ve başka bir bağlamda sembolik bir edebî tip niteliğini kazanmıştır.

“Dolaşma sıldırım sal gayalığda (taşlarla dolu kayalık),

Daşlar ayağını ezer, maralım!

Gel seni besleyim gözümün üstde,

Étme âşiginden hezer(sakınmak) maralım!...

Seyyare tutmuşdur hüsnünden sorak,

Bednezer (nazarı dokunan) gözünden olasan irak!

Köksümde gel gizlen, gétme çoğ uzak,

Hicran dağlarını gezer, maralım! (Müşfig, 2013: 300).

Halk şiiri üslubunda yazılan şiirlerin çoğunda sembolik karşılaştırma, benzetme, uyarılma genel olarak tabiattaki öğelerin aktarımı yoluyla gerçekleştirilir. Burada alegori de vardır, ancak alegoride kişileştirme edebî tipin düşüncesine dönüşür. Şiirde ise bireyleştirme bireyleştirilen nesneden uzaklaşarak yön değiştirmiştir.

4. Yeni ideolojik sembolik sistemde halkbilimi sembollerinin dönüşümü

1920-1950’li yıllarda Sovyet ideolojisinin biçimlendirdiği estetik düşünce yeni bir sembolik sistemin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu edebî tiplerin bir kısmı millî düşüncede sabitleşen semboller olmasına rağmen sembolik değerleri değiştirilmiş ve Sovyet toplumunun temel imajları olarak kesinleşmiştir.

Bu bağlamda altın, bahar, şahin, terlan, kuzgun, dev gibi motiflere uygun olarak oluşturulan tipler, insanların arzuladıkları mutlu gelecekle ilgili hayallerinin itici gücü olan güven duygusu, kolektif bilinçle birlikte düşünce edebî kahraman tipinin değiştirilmesiyle sonuçlanmıştır.

XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan şiirinde başat rol oynayan renk kırmızı yerine kullanılan kızıl renkti. Türk tarihinin başlangıcından beri kırmızı anlamında kullanılan, al ve kızıl renkleri hem manevi hem de millî renk olarak halk arasında kudret, heyecan, parlaklık, egemenlik ve kağanlığın sembolü olarak bilinmiştir.

Dede Korkut Hikâyelerinde bu renk kırmızı, al, altın sarısı olarak, bunlardan kırmızı rengin kendini ifade etmiş, al sözcüğü ise renkten başka anlamlarda da kullanılmış, altın sarısı (kızıl) ise fonksiyonel olarak kırmızıyı simgelemiş ve iki kez kimyasal element olarak altına işaret etmiş ve altınla birlikte kullanılmıştır (Abdulla, 2004: 81).

Eski çağda kağanlık simgesi olan bu renk farklılık işareti olarak sembolize edilmiştir. Dede Korkut Hikâyelerinde Banu Çiçek’in Bamsı Beyrek’le nişanlanması şerefine altın bir kaftan göndermesi ve bu olayın arkadaşları tarafından kesinlikle hoş karşılanmadığı bilinmektedir.

Bamsı Beyrek, nişanlısının gönderdiği kaftanı arkadaşlarının hoş karşılamadığını görüp nedenini sorduğunda “Sen kızıl kaftan, biz beyaz kaftan giyeriz” cevabını almıştır. Günümüzde Başkurtların damada altın cepken giydirmeye geleneği de bu altın kaftanın kültürel bir izi olarak değerlendirilebilir. Türk devlet geleneğinde kırmızı renk temel öğelerden biri olmuştur.

Eski devirlerden beri Türk hakanlarının al bayrak kullanması ateş kültü ve koruyucu iye inancına dayanmaktadır. Rusların İgor destanında Kıpçak Türklerinin kızıl bayrağından söz edilmesi Türklerin savaşlarda kırmızı bayrak kullanması konusunda ileri sürülen bilgileri doğrulamaktadır (Yardımcı, 2015: 6). Bu renk hemen hemen farklı zamanlarda ve kültürlerde farklı biçim ve içeriklerde kullanılmıştır. Halkbiliminde kızıl, kırmızı rengin renk çaları ile birlikte değerli altın metalini de sembolize ederek kelimenin gerçek anlamını yansıtmıştır. Nazlama ve okşamalarda (çocuklar için söylenen şarkılar) bu tür örneklere rastlamak mümkündür.

Oğul ürekdir

Kızıl direkdir

Götürün sahlayın

Kıza gerekdir (Azərbaycan folkloru, 2005: 19).

Veya:

Balama kurban halası

Balam kızıl parçası (Azərbaycan folkloru, 2005: 17).

Altın rengi halkbiliminde kendi anlamına uygun olarak gerçek metali, bazen de sarıyı ifade eder. Altın rengi XVII. ve XIX. yüzyıllarda geleneksel Rus şiirinde sıfat olarak kullanılmıştır. Özellikle altın güneş, altın ışık, altın tarla, altın sümbüller vb. ifadeler XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerçek anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Kırmızı anlamında kullanılan “*kızıl renk*” 1920-1930’lu yıllarda Sovyet şiirinde en sık rastlanan renktir. Köklü bir devlet geleneğine sahip Türk milletinin devlet anlayışında esas sembollerden biri olan altın renginin millî anlamının kaybolarak başka bir mana kazanması Bolşevizm’in ideolojik yaklaşımın millî manevi değerler üzerinde kurduğu psikolojik, düşünsel ve duygusal baskılarla bağlantılıydı. Ancak kızıl renk, millî şiirde açık bir biçimde sembolize edilmeyerek iki karşıt cephenin ve mensuplarının farklı görüşlerinin ifadesine dönüşmüştür. Ahmed Cevad, Elmas Yıldırım’ın şiirlerinde “*Éy yağmursuz bulut, uğursuz gölge, Değişmem men “alı” o çirkin renge*” (A.Cavad. “Gelme” (Gəlmə), “*Söyle nedir üzündeki o kızıl leke?*” (E.Yıldırım. “*Guzgun İçin*” (Quzğun üçün), “*Doğdum, doğalı sardı kızıl bir alev beni*” (E.Yıldırım. “*Lanet Şairliğime*” (Lənət şairliyimə), “*Milletleri kızıl bir orakla biçmek için, hortlayan barbarlığın eskisinden farkı ne?*” (E.Yıldırım), “*Lanet kızıl dünyanın köleler cennetine*”, “*Körler ancak o kızıl mezbahaya sığına*” (E.Yıldırım), “*Esir oldu bize koca Şah Dağı/Sancdık tepesine kızıl bayrağı*” (H.Sanlı. “*Şah Dağı*”) vb. mısralarda kızıl renginin uyandırdığı olumsuz çağrışımlar ümidi yok olmuş, hakları çiğnenmiş, bağımsızlığı, hürriyeti elinden alınmış bir halkın yaşadığı ruhsal bozuklukla birlikte millî dramının duygusal rengidir.

*Dosta b l bağladım, duzağa düşdüm,
Canana can d dim, uzağa düşdüm,
Efsunlanmış kızıl bir ağa düşdüm,
Birlik dileyine ermedim, a dost! (İldırım, 2004: 124).*

Türk kültüründe köklü bir geleneğe ve engin derinliğe sahip olan kızıl renk Şiir için yeni olmasa da o dönemde taşıdığı ideolojik ve sembolik içerik yönünden yeni bir renk tonu olarak görülür. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin iŐgali ve Sovyet tipi toplumun oluŐması renklerin kendine özgü iletiŐimsel ve psikolojik gücünü ŐekillendirmiŐtir. Dile “kızıl gün”, “kızıl âlem”, “kızıl bayrak”, “kızıl asker”, “kızıl kemer”, “kızıl orak”, “kızıl gün”, “kızıl gelecek” gibi yeni ifadeler girmiştir. Bu kelimeler Komünist sistem ve Sovyet toplumunun zaferini yansıtan sembolik iŐaretlerdi. V.İ. Antonov, Doğu edebiyatı metinlerinde her bir sembolün belirli bir toplum ve kültürün özelliklerini kendi içinde barındırdığını belirtir. Bunlar da sembolik ifadelerle kendini göstermektedir. Bir sembolün doğası belirli sosyo-kültürel sistem bağlamında koŐullu ve nesnel olup kodunun da anlamsal bir temeli vardır. Semboller sosyokültürel kodlamada önemli bir faktör olarak yer alırlar (Antonov, 1993: 53). 1920’li yılların sonları, özellikle de 1930’lu yıllarda “kızıl” renk toplumdaki uğurlamanın, sosyalist düzenin oluşturulması çalıŐmalarının kapsamı, mutlu Sovyet vatandaŐlarının (!) maneviyatının yüksekliği, yaşam sevinci ve parlak geleceğinin estetik tainine, sembolik ögesine d n m Ő oldu.

Nurfiya Marsova Yusupova “Osobennosti simvolizatsii v tatarskoy poezii XX veka” (“XX. Yüzyılın Tatar Şiirinde SimgeleŐtirmenin  zellikleri”) adlı çalıŐmasında 1920-1950 yılları arasında Tatar Şiirinin ideolojik olarak   yönden geliŐtiğini belirtmiŐtir. Parlak bir geleceğe olan inanç, özveri, vatan ve Kızıl Bayrak gibi *mitolojik*, sembollerle sunulan *sosyalizm* uğrunda mücadele (Yusupova, 2018: 38) hedefine y nelindiğini belirtir. Aynı süreci Sovyet Rus h kimiyetindeki bütün milletlerin edebiyatında da görmek mümkündür.

*Dolansın baŐına ulduzlar, aylar,
Ėol atsın boynuna b ton saraylar,
 evirsin yolları almaslı raylar,
Batsın g zil renge her yer, a G y ay!...*

*Dil açsın tarlanda taze traktörler,
B r ns n Őenliye bu kızıl diyar...
Mecrana Ő irim n hediyyesi var,
Sene  atsa bu tunc eller, a G y ay (XX esr Azerbaycan poeziyası antologiyası, 2009: 356).*

Sovyet ideolojik sisteminin propaganda makinesi sadece reformlar yapmakla, düşünce açısından yabancı görünenlere karşı savaŐmakla kalmadı, aynı zamanda kendi propagandasını halkın koruduğu ve yaŐattığı edebî tiplere ve sembollere de uyguladı. Kızıl, yeni

toplumun sembolik bir birimi olarak Sovyet toplumunun boyalı ikili politikasına, dış ve iç anlamına kendi damgasını basmış oldu. Kızıl rengi, sembol, işaret, mecaz, sıfat gibi çeşitli şiirsel işlevlerde sembolik bir anlama büründü. Sanatsal düşüncede bir sıfat olarak güncellenen bu edebî tip mutlu Sovyet (!) ülkesinde yaşamın sembolü oldu. 1920'li yılların başında olumsuz çağrışımlara sebep olan kızıl (altın) 1930'lu yıllarda olumlu bir sembolik değere dönüşüp yeni bir düşünce, toplum ve ideolojinin sembolik bir birimi hâline gelmesi son derece ilginçtir. 1930'lu yılların şiirinde kızıl artık bir sıfat olarak şiirlerde yeni imajı ile görünüyor, sembolik anlamı yavaş yavaş kayboluyor. A. Faruk'un "*Gündüzün çarpınan eteklerinde*", "*Büründü şenliğe kızıl diyarım*", "*Éy kızıl komintérn*" ("Pamuk" (Pambıq)), "*Kızıl zavodlar*" ("O Günden Beri" (O gündən bəri)), "*Kızıl asker*" ("Hazır Ol" (Hazır ol)), "*Biz orduyuk, açmışık kızıl sulara yélken*" ("Hücum başlanır" (Hücum başlanır)), Abdullah Şaik'in "*Kızıl esrin evladı, sen esrler aşarak*", "*Kızıl esrin tarihi himmetimizle başlar!*" ("Gençler İçin Şiir" (Gənclər üçün şeir)), Hümmet Elizade'nin "*Kızıl kervan aşan gündür bu günler*" ("Bu Günler" (Bu günlər)), Eliağa Vahid'in "*Kızıl vetenimize fabrik, zavod güzel yaraşır, kızıl çiçekler açıpdı fezası ülkemizin*", M. Dilbazi "*Kızıl nişanlı ülkem*" ("Ölkem" (Ölkəm)), "*Gör ne dēğir sana bu kızıl kervan*" vb. 1930'lu yıllarda sıfat olarak kullanılan kızıl güneş, kızıl meydan, kızıl bayrak gibi edebî tipler sembolleşmiş ve Sovyetler Birliği'nde oluşturulan sovyetleşmenin onlara göre sembolik kutsallığını ifadede özel anlam kazanmıştır.

*Kara bulut gök yüzünden çekilip,
Kızıl güneş doğan günden bu yana,
Kara gözlüm bu dünya ne güzeldir,
Şirin ömrün lezzetini duyana* (XX esr Azərbaycan poeziyası antologiyası, 2010: 271).

Reformlara geçiş aşamasında kızıl asker tipi estetik tanımlanma işleviyle cephe hattından toplumsal yaşama geçer.

*Torpağın bağrını yarırığ ner kimi
Cebhe yaran gızıl esger kimi* (XX esr Azərbaycan poeziyası antologiyası, 2010: 73).

Sembolde imgesel değişim - Yeni mitolojik tipler

Sovyet dönemi Azerbaycan şiirinde mitolojik tip ve motiflerin kullanılması ve yararlanılması ölçütleri farklılaşmıştır. Şiirsel sistem genellikle "*kızıl, şahin, terlan, bahar, güneş*" vb. semboller Türk mitolojisi ile halkbiliminden kaynaklanan geleneksel özelliğinden uzaklaştırılarak yeni bir yorumla sunulmuştur. Diğer yandan ideolojik propaganda, henüz yeni oluşturulan Sovyet toplumunun gerçekleri, yeni mitolojik tiplerin ortaya çıkması için ortam sağlamıştır. Hem ayrı ayrı öğelerin hem de edebî kahramanlar ve mekânsal imgelerin (Orak, çekiç, Lenin, Kızıl Meydan gibi) mitolojik tiplere bürünmesi dikkat çekicidir.

Yüzyıllardır devam eden Türk şiirinde mitolojik ve sembolik anlam taşıyan *güneş* kendine has özellikleri ile halkbilimi, Orta Çağ Doğu edebiyatı ve XX. yüzyıl Azerbaycan şiirinde başat sembollerden birine dönüşmüştür. Tengricilikte gök ve güneşin kutsallığı aşkın ilk düşünsel kaynaklarından biri olarak tasavvuf edebiyatında da estetik ve felsefi bir tip özelliğini kazanmıştır. Güneş-Tanrı aşkı anlayışı Tengricilikten kaynaklanarak *ışık, enerji, güzellik, adalet, güç, birlik* gibi öğeleri kendi üzerinde toplamıştır (Allahverdiyeva, 2017: 161). Azerbaycan'ın romantik düşünceli aydınlarının Doğu'nun kurtuluşunun, Türk birliğinin oluşturulması ve Turan devletinin kurulması idealinde başat bir sembol olarak kendini gösteren güneş, XX. yüzyılın ikinci yarısında Sovyetler Birliği'ni sembolize ederek genelleşmiştir.

*Al güneş parlayır indi elimde
Bütöv bir güneş var benim elimde
Lakin gizleyerek öz hesretini,
Bir ovuc güneşin heraretini
Gözleyen halğlar var, gebileler var.
Güneşsiz açılan néçe şehir var... (Kürçaylı, 1969: 36)*

Savaş yıllarında mitoloji ile halkbilimine ait edebî karakter ve semboller konuların yeni taşıyıcılarına dönüşerek tamamen farklı edebî şekle girmiştir. XX. yüzyılda teknolojinin hızlı gelişimiyle birlikte insan doğa ilişkilerinin yeniden inşası, modern insanın yaşam ve ölüm arasında icat ettiği teknolojik uygarlık aslında yeni ulaşılan çağda sorunların başlangıcıydı. Doğal olarak çeşitli alanlarda değişerek yenilenen mantık hızla şiire de yansdı. Geleneksel görüntüler yörüngelerini değiştirmiş ve yerlerini yenilerine vermişlerdi. Havacılıkla ilgili ortaya çıkan kavramlar, kuşlarla ilgili sembollerin gerçek mitolojik anlamından uzaklaşarak tamamen ideolojik ve hitabet alanında yepyeni mitler olarak ortaya çıktılar. S.Vurgun'un "*Kızıl Şahinler*" (Kızıl şahinler), "*Yiğid Şahin*" (İgid şahin), "*Yer Hasreti*" (Yer hæsretı), R.Rza'nın "*Pilot Kardeş*" (Pilot qardaş), A.Cemil'in "*Şahinler*" (Şahinler), Talat Eyyub'un "*Dostlar*" (Dostlar), "*Yanan Kanatlar*" (Yanan qanadlar), M.Rahim'in "*Leningrad Göklerinde*" (Leninqrad göylərində) şiirleri bu durumun birer örnekleriydi.

Havacılığı "*yirminci yüzyılın mitolojisi, kolektif ve toplumsal belleğin ayrılmaz bir parçası*" olarak nitelendiren Rüstem Kemal'e göre "*Havacılık metinleri*" Azerbaycan şiirinde iki alanı kapsıyordu. Bunlardan birisi aşkın sema – ölüm, kaybolma, mantıksızlık âlemi- diğeri ise gelecek bilimi (fütüroloji) idi (Kamal, 2017: 97). 1930 ve 1940'lı yıllarda şiirde başat rol alan bu akım özellikle savaş esnasında Sovyet pilotlarının sergilediği kahramanlık ve ölümsüzlüğü metaforik imgeler olarak şiirde yansıtıyordu.

*Terlan kimi gıy vurarağ buludlardan buludlara,
Uçup gédır şahinlerim dumanları yara yara...
Açır gızıl şahinlerim göy üzünde ganadını,
Yazır mavi üfüglere ana yurdun merd adını...
Uçun, gızıl şahinlerim! Siz uçduğca héy ucalın,
Güzğunların ganadını bir vuruşda yére salın!*

Uçun, gızıl şahinlerim! Göyler olsun meskeniniz!

Arhanızca göz dikmişdir sizin böyük Veteniniz...(Vurgun, 2005: 51)

Mitolojide sürekli olarak hep yükseklerde yer tutan şahin, şiirde Sovyet pilotlarıyla uçaklarını mecazi anlamda sembolize ediyordu. Bununla birlikte doğan, kartal, karga, şahin gibi ornitolojik motifler “havacılık metinlerinde” tamamen yeni mitolojik model olarak sunuluyordu. İdeolojik doğrultuda popülerlik kazanan bu motifler kozmogonik mit bağlamında karşıtların mücadelesini, iyi ile kötü arasındaki ilişkiyi (Hürmüz ve Ehrimen) yansıtıyordu.

Ganad çalılıb uçdu yéne körpe terlan yuvadán,

Uçub gétdi şimşek kimi gök dalgalı havadan.

O gıy vurub şığıdıgca (saldırmak) sesindeki güce baħ,

Caynağında didim didim parçalandı yapalağ (puhu kuşu).

Kırıb tökdü serçe kimi göy üzünde düşmeni,

Terlanıma salam vérdi ulduzların karvanı.... (Vurgun, 2005: 63)

Şiirde ornitolojik semboller o dönemlerde yeni bir mitolojik yapısal imaj özelliği kazanmıştır. Kuş ve gerçek anlamdaki işlevi çeşitli yönlerden mecazlaşmış, dönemin simasını ve dinamiğini, çağdaş insanın aktivitesini nitelendirmiştir.

Kururam yéni heyat,

Ben nere, durmak nere?

Kuşlardan aldım kanat.

Saldırdım bulutlara! (Cavad, 1992: 240)

Sonuç

Halkın mitolojik bakış açısında ve halkbiliminde yer alan herhangi bir simge, sembolleşen bir motif veya nesne zamanla yeni bir biçimde şekillenerek millî bellek ve köken ile bağlantı sağlamaktadır. XX. yüzyıl Azerbaycan şiiri folklor geleneklerinden gelen sembolik imajlar ve motifler açısından zengin olmakla birlikte belleğin alt katmanına nüfuz eder. Belirli bir işlevsel imajın tezahüründe sadece ulusal değil, aynı zamanda etnik belleği de koşullandırarak aktif, ancak bilinçsiz bağıllığı harekete geçirir. Mitolojik bilinç ve halkbiliminden gelen bir sembol tekrarlanmadığı gibi içeriği korunarak yeni bir yorumda zamanın tarihsel-ideolojik koşullarına ve zamanın gereksinimlerine göre güncellenebilir. Bu konuda halkbilimi örneklerinde motif olarak etkin ve köklü sembollerden biri olan peri mitolojik arketip olarak şiirin dönüşümünde “güzel kız” biçiminde tasvir edilmiştir. Bu da özdeş bir imaj olarak XX. yüzyıl şiirinde Cumhuriyetin sembolü olarak yeni bir toplumsal anlayışla mistik âşığın özdeş bir imgesi gibi yeni bir anlam kazanmıştır. Turna, gurbet ve ayrılığın simgesi olarak kullanılmıştır. O aynı zamanda halkbilimi örneklerinde, klasik şiir ve âşık şiirinde olduğu gibi Cafer Cabbarlı, Ahmed

Cevad, Elmas Yıldırım, Süleyman Rüstem, Hüseyin Arif, Medine Gülgün ve diğer şairlerin şiirlerinde metaforik ve sembolik içeriği korunmakla birlikte millî bir motif olarak tarihî işlevi yanında yeni bir ulusal-ideolojik ve politik bağlamda sembolize edilmiştir. Halkbiliminde birer motif olan avcı ile geyiğin geleneksel anlamı Elmas Yıldırım ve Mikail Müşfik'in şiirlerinde değişime uğrayarak yepyeni simalarıyla kendini göstermiştir. Sovyet ideolojisi baskıcı siyasetiyle müdahale ederek Türk milletinin etnopsikolojik belleğinde kızıl (kırmızı) ve altın sarısının sembolize ettiği anlayışı geleneksel anlamından kopararak millî zihniyetine tamamen zıt ve yeni bir sembol olarak sunulmasına neden olmuştur.

Bu çalışmada XX. yüzyıl Azerbaycan şiirinin 1920-1930 yılları arasında baskıcı ideolojinin yarattığı korku atmosferinde kendini gösteren yeni düşüncenin sembolik birimi hâline gelen renklerin sembolize ettiği değerler, birçok şairin eserlerinde «sosyokültürel alanda önemli bir faktör olarak» ortaya çıkması konusu da değerlendirilmiştir. Diğer taraftan şahin, atmaca vb. gibi ornitolojik sembollerin mitolojik anlamından uzaklaştırılarak baskıcı ideolojinin siparişiyle anlam kaymasına uğradığı belirtilmiştir. Bu durum da sembol ve motiflerin yeni içeriğini ortaya çıkarmıştır. Diğer taraftan sembol ve motiflere zaman faktörünün de etki etmesi dikkat çekicidir.

Research and Publication Ethics Statement: This is a research article, containing original data, and it has not been previously published or submitted to any other outlet for publication. The author followed ethical principles and rules during the research process. In the study, informed consent was obtained from the volunteer participants and the privacy of the participants was protected.

Araştırma ve yayın etiği beyanı: Bu makale tamamıyla özgün bir araştırma olarak planlanmış, yürütülmüş ve sonuçları ile raporlaştırıldıktan sonra ilgili dergiye gönderilmiştir. Araştırma herhangi bir sempozyum, kongre vb. sunulmamış ya da başka bir dergiye değerlendirilmek üzere gönderilmemiştir.

Contribution rates of authors to the article: The first author in this article contributed to the 100% level of preparation of the study, data collection, and interpretation of the results and writing of the article.

Yazarların makaleye katkı oranları: Bu makaledeki birinci yazar % 100 düzeyinde çalışmanın hazırlanması, veri toplanması, sonuçların yorumlanması ve makalenin yazılması aşamalarına katkı sağlamıştır.

Ethics committee approval: The present study does not require any ethics committee approval.

Etik komite onayı: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Financial support: The study received no financial support from any institution or project.

Finansal destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Conflict of Interest: The author declares no conflict of interest.

Çıkar çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Abdulla, B. (2004). *Kitabi-Dədə Qorqud'da rəng simvolikası*. Çəşioğlu.
- Abdulla, Ş. (2003). *Arazdan Turana*. Nurlan.
- Allahverdiyeva, Z. (2017). *Klassik Azərbaycan ədəbiyyatına dair tədqiqlər*. Elm və təhsil.
- Abdülkədir, İ. (2017). *Tarihte ve bugün Şamanizm (Materyaller ve araştırmalar)*. Türk Tarih Kurumu.
- Almas, İ. (2004). *Seçilmiş əsərləri*. Öndər.
- Antonov, V. (1993). *Simvol v obşestve i kulture*. Vostoka. Luç.
- Aytaş, G. (2003). Türkülerde turna. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 28, 13-33.
- Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi*. (2004). 6 cildə, I c. Elm.
- Azərbaycan folkloru*. (2005). (Tərtib edən: B. Abdulla). Şərq-Qərb.
- Bəkirqızı, P. (2015). *Mifopoetika və XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının poetik strukturu*. Elm və Təhsil.
- Ceylan, Ö. (2003). Klasik Türk şiirinde turnaya dair. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 28, 35-42.
- Cəfər, C. (2005). *Əsərləri*. 4 cildə, I c. Şərq-Qərb.
- Duranlı, M. (2010). *Saha (Yakut) böyü masalları*. Kömen.
- Əhməd, C. (1992). *Seçilmiş əsərləri*. 2 cildə, I c. Azərənəşr.
- Hüseynzadə, H. (1975). *Seçilmiş əsərləri*. 2 cildə, I c. Aşərənəşr.
- Kamal, R. (2017). *Güzgü günü: (filoloji esselər)*. Çəşioğlu.
- Карпенко, А. Символ В Художественном Творчества.
<http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/74181/73-Karpenko.pdf?sequence=1.tmp>
(Erişim tarihi: 16.08.2017). А. Символ в художественном творчества. Карпенко, А. Simvol v Hudojestvennom tvorchestva.
- Köksel, B. Halk türkülerinde avla ilgili semboller. <https://actaturcica.files.wordpress.com/2019/11/0101icindekiler.pdf> (Erişim tarihi: Ocak 2009).
- Kürçaylı, Ə. (1969). *Seçilmiş əsərləri*. Azərənəşr.
- Lotman, Y. (1992). *İzbrannıye statie v trex tomax, T-1. Stati po semiotike i tipologii kulturi*. Aleksandra.
- Mélikoff, Irène (2006). *Uyur idik uyardılar* (T. Alptekin, Çev.) Demos.
- Müşfiq, M. (2013). *Seçilmiş əsərləri*. Xalq Bank.
- Ögel, B. (1995). *Türk mitolojisi*, Cilt 2, Türk Tarih Kurumu.
- Pospelov, G. N. (1995). *Edebiyat bilimi* (Y. Onay, Çev.) Evrensel Kültür Kitaplığı, Bilim ve Sanat.
- Rəfibəyli, N. (2004). *Seçilmiş əsərləri*. Şərq-Qərb.
- Səməd, V. (2005). *Seçilmiş əsərləri*. 5 cildə, II c. Şərq-Qərb.
- Süleyman, R. (2005). *Seçilmiş əsərləri*. 3 cildə, II c. Şərq-Qərb.

- Taşğın, A., Ö. Atay (2019). Hazreti Şahın avazı turna derler bir kuşadır: Hacı Bektaş velayetnamesinde turna ve turna ilahisi. *Türk kültürü ve Hacı Bektaş Veli araştırma dergisi*, 92, 83-100.
- Temizkan, M. (2014). Türk kültüründe ve Alevi-Bektaşî inancında turna. *Millî Folklor*, 26 (101), 162-170.
- Ulusel, R. (2010). *Ustad Rəsul Rza*. Letterpress.
- XX əsr Azərbaycan poeziyası antologiyası* (1920 – ci illərin poeziyası). (2009). I kitab. Elm.
- XX əsr Azərbaycan poeziyası antologiyası*. (2010). II kitab. 1930-cu illərin poeziyası. Elm .Yardımcı, M. Renk dünyamız ve Türk kültüründe renkler. www.mehmetyardimci.net/img/files/akademik21.pdf.
- Юсупова, Н. Особенности Символизации В Татарской Поэзии XX Века. Usupova. N. Osobennosti simmvolizatsii v tatarskoy poezii XX veka https://www.gramota.net/articles/issn_1997-2911_2018_4-1_08.pdf (Erişim tarihi: 1 sayı, 2018).

Bu eser Creative Commons Atf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. (This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License).